



**Peeter Olesk: "Kalju Leht on lahkunud, kuid jäävad õpikud ja nende pealt kasvanud inimesed. Jääb tahtmine, et esikohal oleksid just nimelt algupärased õpperaamatud. Jääb tegutsemine selle nimel, et õpetamine ei kasvataks masinaid. Probleem, mis pole kunagi minevik."**

# Koolimeest meeles pidades

Pedagoogika ajaloo uurija puutub tihti kokku probleemiga, mida on raske kõrvaldada. Nimelt: kuidas käsitleda seda, mille kohta pole tõendusmaterjali? Õpetaja tunnikonspekt ei pruugi olla säilinud. Õpilaste vihikutega – või nagu öeldi eelmisel aastatuhandel, *heftikestega* – on sama lugu. Veelgi keerulisemaks muutub ajalugu siis, kui õpetamine ja õppimine ongi toimunud üldse ilma tundideta. Siinkirjutaja ei ole käinud Nigol Andreseni (1899–1985) juures tunnis. Õppisin ma temalt väga palju aga juba alates jaanuarist 1969. Aastatel 1977–1980 tähendas see igal kolmapäeval paaritunnist mõttevahetust, mille käigus võeti läbi kõik – välja arvatud reetmise ajalugu. Konspekte nendest tundidest ei ole, päevikuid samuti mitte.

Võtame esile veelgi kiusakama juhu. Kas aastal 1973 või viimane number hiljem tunnistas Tartu Ülikooli kauane professor Villem Altkoa (1898–1975) (1), kuidas temagi oli pidanud millalgi 1950. aastatel panema kõik oma loengud juba ette kirja. Ta ei pidanud aga neid kunagi ettenäitamiseks nõutud paberite järgi (eriti kuna "luges" silmad kinni). Maa-ilmakirjandust ehk võrdlevat kirjandusteadust poleks Villem Altkoa lugeda saanud. Väliskirjandust selle nõukogude-

pärasel kujul ta lugeda jälle ei tahtnud. Ta luges Lääne-Euroopa ja sealt hargnenud rahvaste kirjandust vormis, millest ta uskus, et see hoiab kuulajates piisutki *läänlast* alles. Programm nõudis üht, tema tegi teist. Ainsad tõendid tema loengutest võiksid peituda tollaste tudengite kaustikutes. Vaevalt on need sõnasõnalised ja pealegi õpetas Villem Altkoa ka eksamitel, kus ei konspektee-ritud, vaid vastati.

Analoogilised probleemid tekivad ka Kalju Lehe töid üle vaadates.

Nüüdseks on tema elulool piirid ümber. Ta sündis Karstes Kanepi ja Otepää vahel. Suri ta Tallinnas, kus elas üle 40 aasta majas, millest poolesaja meetri kaugusele jäi Paul Kerese kodu. Näitleja ja hundertubakate uurimise klassiku Albert Üksipi kodu asus Kalju Lehe elamisest üle aia, ehitusinsener Arvo Veski kodu lähemal kui kilomeeter. Kõigele tõmbas kriipsu peale ajurabandus. Mina rääkis Kalju Lehega viimati nädalapäevad pärast aastavahetust, ent toru otsas teisel pool ei olnud inimene, kes oleks olnud *moriturus*.

Otseselt õpetajana töötas Kalju Leht küllalt lühikest aega: 1949–1954. Kaugelt kauem oli ta haridusametnik ja funktsiooni poolest pedagoogikateadla-

ne. *Funktsiooni poolest* ses mõttes, et nõnda-ütelda ülemastme ainena polnud ta pedagoogikat õppinud. Kraadi poolest ("Aadu Hint romaania kirjanikuna", PhD 1967) oli ta filoloog.

Profileeritud olid need teadlased, kelle jaoks langesid väitekirja põhjal omistatud kraad ja vanemteaduri kutse ligikaudu kokku. Paul Ariste (1905–1990), ise loomult väga heasoovlik ja vastutulelik, tegi vahet, kas keegi on filoloog nagu ka tema või libises mujale. Kalju Leht nihkus filoloogia ja pedagoogika piirile. Tema profiil oli mitmepalgeline.

Võib-olla just seepärast oli ta veendunud, et reaalsed vajavad tasakaalustamist kunstiainetega. Probleem jõudis Eestisse Venemaalt, kus pärast NSVL TA Siberi osakonna rajamist Novosibirskisse 1957. aastal tekkisid ka eliitklassid ja -koolid. Peagi ilmnas, et seda kaudu võib ühekülgse haridusega noorest saada pigemini masin kui normaalne täiskasvanu.

Ajaliselt umbes sealt algabki see, millest on kasvatusteaduse ajaloos pigemini räägitud kui kirjutatud. Haridusministeeriumi süsteemis töötades arvas Kalju Leht kunstiainete sekka ka laulmise, joonistamise, voolimise, akvarellistika, teatrikunsti ja filmiasjanduse. See ei

olnud personaalne otsus, kuid oli liikumine virtuaalse kreatiivsuse poole. Filoloogidel nagu Harald-Heino Peep (1931–1998) tekkiski vastureaktsioonina küsimus, kui mahukaks tundide poolest jääb ainete nii “integraalse jagamise” korral eesti kirjandus(e lugu). Kaitsti oma ainet.

Esteetilise kasvatuse ümber Kalju Lehe mõistes sugenes 1970. aastate alguseks vimm. See pole kunagi produktiivne. Põhjused võisid olla küllalt isiklikud. Näiteks konkureerimine õpiku(te) kirjutamisel. Õpik ei pruukinud tähendada tingimata rahakogumist auto ostmiseks – kuigi ka nii mõeldi. See võis tähendada autorile lihtsalt leivaraha pikendamist. Nigol Andresen, kes oli tookord kindlasti kõige pädevam Noor-Eesti epohhi uurija, kirjutas Kalju Lehe soovitusel sellest epohhist ja tema osalistest keskkoolidele tiheda ülevaate. Tema lootis teenida kohvi- ja piibukõrvast. Harald-Heino Peep andis käsikirjale aga paraku negatiivse hinnangu, mille peale autor solvus. Seni oli Nigol Andresen Harald Peepu toetanud. Ta ei olnud seda teinud põhimõttel “vorst vorsti vastu”, kuid ootas ilmselt, et noorem kolleeg vastab vanemale soodsalt. Ei vastanud. Ei aidanud ka Nigol Andreseni pöördumine Ferdinand Eiseni poole.

Miks nii läks, seda ei osanud pärast enam keegi seletada. Kui Nigol Andresen ja Harald-Heino Peep aastal 1978 Tartu südalinnas kohvikus Werner kokku said, ei olnud avameelne jutt enam päevakorral.

Kalju Lehte puutub see kõik, sest õpikirjanduse soetamine eesti keeles ja kirjanduses sõltus temast. Nigol Andresen oli tema mittedistsiplinaarne õpetaja ja vanem sõber. Heas mõttes isa asemik. Harald Peep oli jällegi heade väljavaadetega mentor – kellele teiste hulgas oli tuult tiibade alla andnud seesama Nigol Andresen. Haridusametnik Kalju Leht jäi kahe tule vahele.

Ma ei oleks ajaloo ees aus, kui salgaksin maha, et niisugused vimmakiskumised põletasid Kalju Lehte. Ta ei tahtnud neid.

Omaaegse arusaamise järgi oli õige tunniplaaniline see, mille kohta on avaldatud kohustuslik õpik. Käsiraamat, mis katab kogu programmi ega piirdu valitud peatükkidega. Sellise tunnuseks oli tollase slängi järgi griff, asjaomase minis-



**Kalju Leht (1. jaanuar 1926 – 24. märts 2006)**

teeriumi avalik luba ehk egiid kasutada raamatut õpikuna. Kuidas niisugune välja näeb, seda võib uurida igaüks, kes võtab ette dotsent Richard Kleisi (1896–1982) õpiku “Antiikkirjanduse ajalugu” (1980) ja seab tema kõrvale professor lossif Tronski (1897–1970) venekeelse õpiku “Antiikkirjanduse ajalugu” (4. tr, 1983) ning professor Sergei Radzigi (1882–1968) samuti venekeelse “Antiikse Kreeka kirjanduse ajaloo” (5. tr, 1982). Griffiga õpikul oli isegi nii suur kaal, et see võimaldas töötada professorina õppejõududel, kes polnud kaitsnud doktoriväitekirja habilitatsioonitöö mõttes. Selliseid professoreid nimetati külmadeks professoriteks.

Tagada ülikoolile ja keskkoolile oma keelne algupärane kirjandusõpik, millel on griff küljes – ma ei tea, kui palju kulus Kalju Lehel selleks konjakit ja viina. Et kulus, seda oleks näotu salata. Kalju Lehe toetusel avaldatud dotsent Jaak Põldmäe (1942–1979) vihikul “Luulevorm ja rütmialüüse” (Tallinn, 1977) pole aga mingit griffi, nagu seda pole ka tema monograafial “Eesti värsiõpetus” (2. tr 2002). Ometi kasvas raamat välja

autori väitekirjast ja õppetööst. Kuhu griff kadus või kes jättis selle vormistamata?

Mõelgem ennast ajas tagasi. Värsiõpetus kuulus Jaak Põldmäe ajal kirjandusteaduse alla kui üks “peatükk”, mitte rohkem. Tolleaegsete kaanonite järgi oleks Jaak Põldmäe saanud kirjutada õpiku ainult aines *sissejuhatus kirjandusteadusse*. Koos vastava lugemikuga mõtleski ta sellisest. Ise seda ainet lugedes toetus Jaak Põldmäe Leonid Timofejevi (1904–1984) raamatule “Kirjandusteooria alused”, mille esmatrükk käibival kujul ilmus aastal 1959. Selle kõrvale soovitas Jaak Põldmäe Grigori Abramovitši avivahendit “Sissejuhatus kirjandusteadusse”, millest temal oli eksemplar 4. trükist aastal 1965. Alates aastast 1975 sai see avivahend õpikuks.

Mõelnud üleliidulise õpiku tõlkimisele eesti keelde ja selle täiendamisele meie andmestikuga, pöördus Jaak Põldmäe ka tookordse Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ideoloogiasekretäri Vaino Väljase poole. Too vastas: mis mõtet on tõlkida seda, millest niikuini kõik

aru saavad? Ehk Jaak Põldmäe tõlgen- duses – kohalik tippkommunist andis ro- helise tee algupärasele õpikule. Tegeli- kult peaks olema kõik algupärane – aabitsast doktorandi käsiraamatuni.

Ei olnud toona algupärast õpikut ka aines *esteetiline kasvatus* – ja õigupoole- st polnud väljaspool kutsekoole ainet ennastki. Esteetilisest kasvatust võiks kä- sitleda kui *interdistsiplinaarset*, mis pole aga päris õige, sest ilus võib olla ju ka matemaatika.

Vastava õpiku oleks võinud tõlkida vene keelest. Autoriteetseid eeskujusid oli kolm: professor Aleksei Lossevi (1893–1988) mitmekõiteline “Antiikse esteetika ajalugu” (1963–1994), profes- sor Moissei Kagani (1921) toimetatud “Loengud esteetika ajaloost” (1963–1980) ja professor Juri Borevi (1925) “Esteetikast”. Aleksei Lossevi käsitlus polnud enne selle avaldamist lõpuni poole pealt tõlgitav ja õpikuks pole see ka kirjutatud.

Moissei Kagani töid Kalju Leht tundis ja hindas. Jaak Põldmäe tutvustas selle Peterburis töötava õpetlase loengusarja juba tudengina (2). Kuid seegi sari oli siis alles ilmumisel ja paslik kõrgkooli- dele, mitte allapoole. Tõlget Juri Borevi raamatust tutvustas Pärt Lias (3). Ka see raamat polnud profileeritud õpik, pigemini “ajakohane lugemine”. Õiget õpikut polnudki – ja see oli Kalju Lehel samuti südamel.

Ajaloo mõistmiseks tuleb arvestada veel mõndagi. Tolleaegses Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Insti- tuudis ei puudunud sektorijuhatajate ja teadurite keskel edasipüüdlikkus pälvi- da oma töödega tähelepanu ka Mosk- vas. See ei olnud sugugi auahne kolla- boratsioonism ja pealegi polnud kooli- ained võrdsetes tingimustes. Näiteks poiste tööõpetust võis anda puidu- treipingi olemasolu korral Läänemeresest Vaikse ookeanini igal pool ühtmoodi. Ohmi seadusega ei vaielda. Seevastu metametoodika, täpsemalt pedagoogili- se töö enda uurimine, äratas Moskvas tähelepanu. Tunti huvi, mida tehakse selles vallas Eestis.

Omas vallas mõistis seda ka Kalju Leht. Kas tema artikli “Kirjandusõpetuse ideelis-esteetilisest suunilusest” algus on pimesi kroonutruu, kui ta kirjutas: “Sotsialistiiki kultuuri edasiarendamine NLKP ja Nõukogude valitsuse juhendite

alusel eeldab elanikkonna kultuuritase- me intensiivset tõusu” (4)? Arvan, et mit- te – ja taolisest truudusevandest ei pii- sanudki. Mõnikord Kalju Leht viitas, kui- das Eestis Moskva saksu vastu võeti ja millega nende juurde mindi. Nood sak- sad võisidki aidata, piirdumata ainult moraalse toetusega. Üks niisuguseid oli NSVL Pedagoogikateaduste Akadee- mia asepresident, autoriteetne mate- maatika spetsialist Aleksei Markuševitš (1908–1979).\*

Sellise *üleliidulise koostöö* seni uuri- mata jäänud pooleks on tollaste Eesti haridusametnike pedagoogiline luge- mus. Süstemaatiline ei saanud see olla, sest raamatuid saadi juhuslikult. Kalju Leht oli võlutud Lev Vögotiskist (1896–1934), kelle teost “Kunsti psühholoogia” (1965) tundis ta selle postuumse esma- trüki järgi. Ta võis tunda ka Vögotski raamatukest “Lapse kujutlusvõime ja looming. Psühholoogiline ülevaade. Kä- sitlus õpetajale” (1930; 2. tr 1967; 3. tr 1991). Pöördeliseks sai siiski just “Kunsti psühholoogia”. Kalju Leht tundis ka Aleksei Leontjevi (1903–1979) töid, ja juba enne seda, kui need aastal 1983 ilmusid valitud teostena sarjas “NSVL Pedagoogikaakadeemia tegev- ja kirja- vahetajaliikmete teosed”. Ta tundis ka Daniil Elkonini (1904–1984) ja Pjotr Gal- perini (1902–1989) uurimusi. Arvatavas- ti paelus teda *mängulisus*, isegi väikese lapse tahe olla peale enese ka keegi teine ja tulla tollest teispoosusest siiski tagasi enese juurde. Nõukogude ajal tõlgendati sellist lähenemisviisi antiorto- doksliku ehk hereetilisena.

Kirjandusloo juurest nihkus Kalju Leht üha enam psühholoogiasse, st valdkon- da, kus determineerituse üle annab alati vaielda. Mõnes punktis oli ta ajast see- ga ees või vähemasti liikus põikivoolu. Põikivoolseks olid kuus raamatut seda jätkväljaannet, mis lõpuks kandsid peal- kirja “Kirjandusõpetuse küsimusi” (1959–1982). Nood raamatud polnud ametkondlikud trükised, nagu Eesti NSV PTUI ja Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi ning Ühiskondliku Pedagoogika Uurimise Instituudi kogu- mikud, mis kandes küll kaanehinda, pol- nud siis ega ole praegugi poes müügil. “Kirjandusõpetuse küsimusi” oli amet- konnaväline. Polnud aga saladus, et Kalju Lehel oli suuri raskusi kaastöö saamisega sesse sarja.

Põikivoolne oli ka ajakiri Kooliuuen- duslane (1992–2000). Kooli ei saa uuendada tagantjärele. Mõödunud aas- tatuhande lõpul oli ja käesoleva algul on põhimõtteliseks pöördeks didaktikas see, et tehnoloogiline innovatsioon küll suurendab inimese vabadust õppida, kuid sellega kaasnevad nii (a) metoodi- line diktatuur (näiteks pangaautoomaat) kui ka (b) “pedagoogiline” egoism (näi- teks tahtmine kuulata tümpsu teisi igno- reerides). Minna neis asjus väga radi- kaalseks Kalju Leht ei osanud.

Jäävad õpikud ja nende pealt kasva- nud inimesed. Jääb tahtmine, et esiko- hal oleksid just nimelt algupärased õp- peraamatud. Jääb tegutsemine selle ni- mel, et õpetamine ei kasvataks masi- naid. Probleem, mis pole kunagi mine- vik.

Täna Armula ja dotsent Ants Järve käesoleva ärakuulamise eest nende ko- dus ja kommentaaride eest ajaloo mõistmiseks.

Tähtveres 24. mail 2006

Peeter Olesk

#### Kirjandus

1. Vt Ott Ojamaa, Villem Altkoa 70-aastane. Keel ja Kirjandus, 1986, nr 10. 632–633; Peeter Olesk, Jüri Talveti aeg. Keel ja Kirjandus, 2005, nr 12. 1001–1004; Jaak Rähesoo, Villem Altkoa juubeliks. Keel ja Kirjandus, 1998, nr 10. 719–721.
2. Jaak Põldmäe, Asjalik teos esteetikast. Looming, 1967, nr 5. 789–793.
3. Pärt Lias, Ajakohane raamat esteetikast. Looming, 1977, nr 4. 695–698.
4. Kirjandusõpetuse küsimusi V. (koost K. Leht). Tallinn, 1977.

\* *Täna südamest Tartu Ülikooli kaua- aegset õppejõudu dotsent Endel Jürimäed ning Tartu Ülikooli raamatukogu bibliog- raafe Krista Lepikut ja Elsa Looritsat asja- omaste elulooliste andmete leidmiseks.*